

УСИНОВЛЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

ADOPTION UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL STATE

Богданець А.В., к.ю.н.,
доцент кафедри цивільного та трудового права

Державний вищий навчальний заклад «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

У статті досліджуються деякі аспекти одного з найважливіших інститутів сімейного права – усиновлення, зокрема в період воєнного стану. Аналізується усиновлення як форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що найбільш сприяє виконанню завдань сімейного законодавства у сфері забезпечення кожної дитини сімейним вихованням. Аргументом необхідності дослідження усиновлення в умовах воєнного стану є те, що воно вважається пріоритетним напрямом державної політики України з метою дотримання найкращих інтересів дитини.

Робляться висновки, що, по-перше, усиновленням є складна правова конструкція; по-друге, відмінною ознакою усиновлення можна відмітити важливість психологічної складової, оскільки мова йде про майбутню адаптацію дитини в сім'ї усиновлювачів, розуміння ними складнощів щодо виховання дитини, особливостей взаємопорозуміння з іншими членами сім'ї; по-третє, усиновлення є правовим інститутом, якому характерна комплексність як юридичного факту та правовідношення. Однією з найважливіших ознак вказаних відносин є те, що вони встановлюються довічно, а не на певний строк. Саме ця ознака відрізняє усиновлення від інших, законодавчо визначених форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування.

Призначенням інституту усиновлення вважається забезпечення належного виховання та утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також надання їм можливості жити у сім'ї та виховуватися в родинному середовищі з метою забезпечення прав та законних інтересів дітей, їх всебічної охорони.

Важливим є те, що в умовах воєнного стану заборонено змінювати або спрощувати процедуру усиновлення. З метою уникнення помилок та найкращого забезпечення інтересів кожної дитини, надаючи допомогу дітям, які залишилися без батьків, потрібно звернутися у служби у справах дітей. Діяльність останніх спрямована на зниження ризиків порушення прав дітей, оскільки під час воєнного стану часто важко знайти документи, встановити реальну ситуацію з батьками дитини. Саме служба у справах дітей надає офіційну інформацію про дитину, яка може бути усиновлена. Рішення про усиновлення дитини приймає суд за місцем проживання дитини.

Ключові слова: усиновлення, таємниця усиновлення, сім'я, опіка, піклування, діти, усиновлювач.

The article examines some aspects of one of the most important institutions of family law - adoption, in particular during the period of martial law. Adoption is analyzed as a form of placement of orphans and children deprived of parental care, which most contributes to the fulfillment of the tasks of family legislation in the field of providing each child with family upbringing. The argument for the need to study adoption under martial law is that it is considered a priority direction of the state policy of Ukraine in order to observe the best interests of the child.

The conclusions are drawn that, firstly, adoption is a complex legal structure; secondly, the importance of the psychological component can be noted as a distinguishing feature of adoption, since it is about the future adaptation of the child in the adoptive family, their understanding of the difficulties of raising a child, the peculiarities of mutual understanding with other family members; thirdly, adoption is a legal institution that is characterized by complexity as a legal fact and legal relationship. One of the most important features of these relationships is that they are established for life, and not for a certain period. It is this feature that distinguishes adoption from other legally defined forms of placement of children deprived of parental care.

The purpose of the adoption institute is to ensure the proper education and maintenance of orphans and children deprived of parental care, as well as to provide them with the opportunity to live in a family and be brought up in a family environment in order to ensure the rights and legitimate interests of children, their comprehensive protection.

It is important that under martial law it is forbidden to change or simplify the adoption procedure. In order to avoid mistakes and best ensure the interests of each child, when providing assistance to children left without parents, it is necessary to contact the services for children's affairs. The activities of the latter are aimed at reducing the risks of violation of children's rights, since during martial law it is often difficult to find documents and establish the real situation with the child's parents. It is the children's service that provides official information about a child who can be adopted. The decision to adopt a child is taken by the court at the child's place of residence.

Key words: adoption, secret of adoption, family, guardianship, care, children, adopter.

Постановка проблеми. Тема усиновлення малолітніх та неповнолітніх дітей в умовах воєнного стану набула значної актуальності та значущості. Інститут усиновлення має на меті турботу та створення середовища, характерного для сім'ї тим дітям, які втратили батьків чи позбавленні батьківського піклування. На сьогодні варто відмітити в силу об'єктивних обставин меншу передбачуваність та більшу ризиковість процедури усиновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання усиновлення у своїх наукових працях досліджували І. Гемерлінг, О. Мельник, В. Микитин, Л. Князька, Н. Конончук, О. Розгон, З. Ромовська, Я. Тубольцева та ін. Проте комплексного дослідження основних питань усиновлення в умовах воєнного стану не проводилося. З початку повномасштабної війни в Україні процедура усиновлення зазнала певних змін.

Виклад основного матеріалу. У Принципі 6 Декларації прав дитини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 20.11.1959 р., проголошено, що дитина для повного і гармонійного розвитку її особистості потребує любові і розуміння. Вона повинна, коли це можливо, рости

під опікою і відповідальністю своїх батьків і в усякому випадку в атмосфері любові і моральної та матеріальної забезпеченості; малолітня дитина не повинна, крім тих випадків, коли є виняткові обставини, бути розлучена зі своєю матір'ю [9, с. 81-82].

Відповідно до ст. 52 Конституції України, на державу покладається вирішення питань щодо утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [1]. Згідно ч.1 ст. 207 Сімейного кодексу України (далі – СК України) усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду, крім випадку, передбаченого ст. 282 СК України [2]. Серед основних національних нормативно-правових актів, що закріплюють принципи захисту прав і свобод дитини, у тому числі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, варто відмітити Закон України «Про охорону дитинства», відповідно до ст. 24 якого, усиновлення (удочеріння) – оформлена спеціальним юридичним актом (рішенням суду) передача на виховання в сім'ю неповнолітньої дитини на правах сина чи дочки [4].

Виходячи із зазначених вище законодавчих визначень категорії «усиновлення», можна дійти висновку, що, по-перше, усиновлення є складна правова конструкція; по-друге, відмінною ознакою усиновлення можна відмітити важливість психологічної складової, оскільки мова йде про майбутню адаптацію дитини в сім'ї усиновлювачів, розуміння ними складнощів щодо виховання дитини, особливостей взаємопорозуміння з іншими членами сім'ї; по-третє, усиновлення є правовим інститутом, якому характерна комплексність як юридичного факту та правовідношення.

Метою усиновлення є максимальне забезпечення прав та інтересів дітей. С. Я. Фурса під інтересами дитини пропонує розуміти умови, що обов'язково повинні бути дотримані при усиновленні – забезпечення умов, необхідних для повноцінного фізичного, психічного і духовного розвитку дитини. При вирішенні питання про доцільність усиновлення у кожному випадку є необхідними перевірка і врахування моральних і інших особливостей якостей усиновителя [13, с. 538-539].

На переконання В. Микитина, усиновлення – це такий юридичний факт, який відноситься, безумовно, до юридичної дії, з якою пов'язується виникнення, зміна та припинення правовідносин, є дією, що здійснюється з метою досягнення конкретного правового результату. Таким чином, усиновлення є правомірним сімейно-правовим актом. Тому усиновлення є однією з підстав для виникнення сімейних прав та обов'язків [11, с. 72]. Таким чином, автор звертає увагу на те, що усиновлення є юридичним актом як різновидом юридичних фактів, на підставі якого виникають правовідносини між дитиною та її усиновлювачем. Однією з найважливіших ознак вказаних відносин є те, що вони встановлюються довічно, а не на певний строк. Саме ця ознака відрізняє усиновлення від інших, законодавчо визначених форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування.

О.В. Мельник виділяє три концептуальних підходи до вивчення питання природи тих відносин, які виникають після юридичного встановлення факту усиновлення: 1) у результаті усиновлення виникають відносини, які тотожні батьківським (відносинам кровного споріднення); 2) внаслідок усиновлення виникають відносини, які близькі, подібні до кровно-батьківських; 3) відносини між усиновлювачем та усиновленою дитиною відрізняються від батьківських, мають більше відмінностей, аніж схожих рис [10, с. 75].

На сучасному етапі розвитку державності Україна стоїть на шляху входження до Європейського Союзу, що передбачає імплементацію європейських стандартів і підходів до забезпечення прав дітей, основні напрями яких визначено Стратегією Ради Європи з прав дитини (2016 – 2021 рр.) [14, с. 142].

О.В. Розгон зосереджує увагу на тому, що особливе значення для питання усиновлення має Європейська Конвенція про усиновлення дітей, яку було ратифіковано 15 лютого 2011 року. Ратифікація вказаної Конвенції була також передбачена інтеграцією в Європейський Союз та необхідністю узгодження українського законодавства з європейським приписами. Відповідно до ст. 4 вказаного міжнародного документа усиновлення вважається дійсним лише за умови, якщо воно вчинене судовим або адміністративним органом («компетентним органом») [12, с. 139].

Правове регулювання досудового етапу усиновлення здійснюється на підставі постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» від 8 жовтня 2008 року № 905 та СК України. Главою 18 СК України визначається особа, яка може бути усиновленою, а також коло осіб, які можуть всиновлювати; встановлюється порядок

обліку дітей, які залишилися без батьківського піклування і можуть бути усиновлені та облік осіб, які бажають всиновити дитину; зазначаються особи, які мають надати згоду на усиновлення дитини; окреслюються правові наслідки усиновлення, визнання його недійсним або скасування тощо.

Насамперед, слід зазначити, що відповідно до чинного законодавства, усиновленою може бути дитина, тобто особа, яка не досягла повноліття. Однак у виняткових випадках суд може постановити рішення про усиновлення повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування. Окрім загального правила щодо максимального віку особи, яка може бути усиновленою, СК України встановлює обмеження щодо її мінімального віку або мінімального строку, який має минути з моменту виникнення певних обставин, а також правила усиновлення рідних братів та сестер. Так, дитина, покинута у пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я або яку відмовилися забрати з них батьки, інші родичі, може бути усиновлена після досягнення нею двомісячного віку. А якщо дитину було підкинута або знайдено, то для усиновлення з моменту її знайдення має сплинути два місяці. Щодо усиновлення рідних братів та сестер, то, за загальним правилом, вони не можуть бути роз'єднані під час усиновлення. Однак, якщо наявними є обставини, що мають істотне значення, суд за згодою органу опіки та піклування може постановити рішення про усиновлення одного з них або усиновлення їх різними особами.

Висвітлюючи правила усиновлення рідних братів та сестер, слід зазначити, що в даному випадку може не діяти принцип таємниці усиновлення. Цей принцип передбачає, що по-перше, особа має право на таємницю перебування на обліку тих, хто бажає всиновити дитину, пошуку дитини для усиновлення, подання заяви про усиновлення та її розгляду, рішення суду про усиновлення, а по-друге, дитина, яка усиновлена, має право на таємницю, в тому числі і від неї самої, факту її усиновлення (ст.226 СК України). Окрім зазначеного цей принцип проявляється і в тому, що усиновлювач має право приховувати факт усиновлення (в тому числі і від самої дитини, якщо це може завдати шкоди її інтересам), і вимагати нерозголошення цієї інформації особами, яким стало відомо про неї як до, так і після досягнення дитиною повноліття. Таким чином, у випадку усиновлення рідних братів та сестер принцип таємниці усиновлення діє дещо обмежено – якщо усиновлення не є таємним, ці особи мають право знати про нове місце проживання їх брата або сестри (ч. 2 ст. 210 СК України) [2].

Якщо усиновлюється дитина, яка не досягла семи років, службові особи при виявленні її згоди зобов'язані вжити заходів щодо забезпечення таємниці усиновлення від самої дитини. Однак право на приховування факту усиновлення не є повністю безмежним – воно обмежується волею дитини, яка досягла певного віку. Будь-яка дитина з моменту досягнення нею чотирнадцяти річного віку має право знати про сам факт свого усиновлення, а також про всі факти та обставини, пов'язані з ним.

Усиновити можна дитину-сироту, дитину, позбавлену батьківського піклування, дитину, нотаріальну згоду на усиновлення якої надали її батьки, і яка в обов'язковому порядку перебуває на обліку з усиновлення. Цей облік ведуть служби у справах дітей та Національна соціальна сервісна служба. Діти, які сиротіють у зв'язку з воєнними діями, ще не перебувають на обліку з усиновлення. Отже, розпочати процедуру їх усиновлення наразі неможливо [15].

Статтею 211 СК України визначено, що усиновлювачами можуть бути повнолітні дієздатні особи не молодші двадцяти одного року, за винятком, коли усиновлювач є родичем дитини, старші за дитину, яку бажають всиновити, не менш як на п'ятнадцять років; у разі усиновлення повнолітньої особи різниця у віці не може бути меншою, ніж вісімнадцять років; усиновлювачами можуть бути подружжя; особи, які не перебувають у шлюбі між собою,

не можуть усиновити одну і ту ж дитину, однак, якщо вони проживають однією сім'єю, суд може постановити рішення про усиновлення ними дитини [17, с. 33].

Варто звернути увагу на те, що законодавчо не закріплено ліміту щодо кількості дітей, які одночасно можуть бути усиновлені однією особою, а також щодо загальної кількості дітей, які приймаються в сім'ю в порядку усиновлення. Крім того, ст. 212 СК України закріплено перелік осіб, які не можуть бути усиновлювачами, та тих, що мають переважне право на усиновлення дитини.

Важливим є те, що в умовах воєнного стану заборонено змінювати або спрощувати процедуру усиновлення. З метою уникнення помилок та найкращого забезпечення інтересів кожної дитини, надаючи допомогу дітям, які залишилися без батьків, потрібно звернутися у служби у справах дітей. Діяльність останніх спрямована на зниження ризиків порушення прав дітей, оскільки під час воєнного стану часто важко знайти документи, встановити реальну ситуацію з батьками дитини.

Служби у справах дітей під час розгляду питання про усиновлення обов'язково перевіряють всі перевіряють всі обставини щодо батьків дитини, встановлюють, чи може бути дитина усиновлена, з'ясовують чи наявні у дитини інші родичі і чи можуть вони піклуватись про дитину, забезпечують пріоритетну можливість виховувати дитину родичам [15].

Саме служба у справах дітей надає офіційну інформацію про дитину, яка може бути усиновлена. Рішення про усиновлення дитини приймає суд за місцем проживання дитини. Варто також звернути увагу на те, що для усиновлення потрібна згода самої дитини, за умови, якщо за віком та рівнем розвитку вона може її висловити.

Відповідно до роз'яснень Міністерства соціальної політики України, усиновлення не повинно здійснюватися, якщо: є надія на успішний розшук і возз'єднання сім'ї в найкращих інтересах дитини, ще не минув розумний період (зазвичай принаймні 2 роки), протягом якого були зроблені всі можливі кроки для розшуку батьків або інших членів сім'ї, що вижили [16].

Актуальною для України є проблема, пов'язана з усиновленням дитини, біологічні батьки (батько, мати) якої оголошені судом померлими або визнані безвісно відсутніми та з'явилися після їх (її) усиновлення. О.С. Антонова робить висновок про те, що зростаюча динаміка осіб визнаних судом безвісно відсутніми або оголошеними померлими, є тим індикатором, який чутливо реагує на рівень сирітства [7, с. 150].

На сьогодні в окремих областях, в яких відбуваються активні бойові дії, унеможливується здійснення повною мірою повноважень служб у справах дітей та судів. У зв'язку з чим порядок усиновлення в цих областях не можливо організувати із дотриманням всіх необхідних, законодавчо встановлених процедур, зокрема щодо збирання необхідних документів, обстеження умов проживання, навчання для майбутніх батьків тощо. Проте, незважаючи на вказане, відомі ситуації успішного проїдешня етапів усиновлення, за яких суди продовжували приймати рішення про усиновлення. Такими прикладами є рішення Савранського районного суду Одеської області від 18.04.2022 у справі 512/168/22 [6], рішення Баглійського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області від 22.04.2022 у справі № 207/967/22 про усиновлення [5].

Д. Васильєва акцентує увагу на тому, що в травні 2022 року були внесені зміни до процедури усиновлення, відповідно до яких встановлено перелік документів та порядок, як забрати усиновлену дитину (зокрема, у присутності посадової особи консульської установи України), якщо дитина тимчасово переміщена (евакуйована) за

межі України під час введення на території України надзвичайного або воєнного стану. Крім того, передбачено цифровізацію процесів усиновлення та створення єдиного електронного банку даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і сім'ї потенційних усиновлювачів (також опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів), що ведеться в Єдиній інформаційно-аналітичній системі «Діти» [8].

Такі нововведення, по-перше, значно спрощують процедуру подання, а також отримання всіх необхідних документів майбутніми усиновлювачами; по-друге, пришвидшують перевірку поданих документів компетентними органами; по-третє, спрощують взаємодію між учасниками усиновлення.

Важливою зміною до порядку усиновлення є введення та систематичне оновлення інформації про дитину (про стан її здоров'я, зміни у зовнішності тощо) в Єдиному банку даних з метою зручності для майбутніх усиновлювачів ознайомлення з інформацією про конкретну дитину. Також з'явилася можливість консультації про процедуру усиновлення дитини не лише при очному прийомі у службі у справах дітей, а й онлайн. Проте це стосується виключно громадян України, які можуть подати заявку на таку консультацію на порталі Дія, в розділі «Усиновлення».

Безперечно сприяє спрощенню процедури усиновлення можливість подачі заяви про взяття на облік кандидатів в усиновлювачі, а також інших обов'язкових документів як в паперовому вигляді за місцем проживання, так і в електронному (для громадян України). При цьому слід звернути увагу на те, що в електронній формі документи, крім тих, що генерує сама система з різних баз даних, державних реєстрів та інформаційних систем, подаються виключно через особистий кабінет на Єдиному державному порталі електронних послуг «Дія». В результаті чого майбутні усиновлювачі зможуть відслідковувати автоматичне відображення в їх особистих кабінетах документів, отриманих ними в процесі усиновлення.

Щодо строків для перевірки заяви та надання відповіді службою у справах дітей, то вони становлять 5 робочих днів після отримання заяви, а для проведення обстеження житлово-побутових умов заявників - 5 робочих днів після перевірки заяви. Таким чином, цифровізація спрямована на спрощення та пришвидшення бюрократичних процедур процесу усиновлення, що допомагає оптимізації та покращення порядку усиновлення в нашій державі.

Відповідно до ст. 225 СК України усиновлення вважається здійсненим у день набрання чинності рішенням суду про усиновлення. Відповідно до п. 4 ст. 12 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» відомості про усиновлення, скасування усиновлення, визнання усиновлення недійсним вносяться до Державного реєстру актів цивільного стану громадян на підставі відповідного рішення суду в день надходження копії такого рішення до відділу державної реєстрації актів цивільного стану або в день пред'явлення особою, зазначеною в рішенні суду, або уповноваженою нею особою копії такого рішення [3].

Висновки. Усиновлення є найкращою формою влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, оскільки його метою вважається турбота про таких дітей, прирівнення їх усиновлювачами у юридичному відношенні до рідних, охорона та всебічне забезпечення інтересів дітей. Здійснення контролю за забезпеченням та виконанням цих інтересів покладається на державу. Не зважаючи на воєнний стан, усиновлення, яке має надзвичайно важливе значення як для дітей, так і для усиновлювачів, здійснюється на загальних підставах з урахуванням норм чинного національного законодавства. Важливою є ретельна перевірка кандидатів в усиновлювачі та статусу дитини, яку бажають усиновити.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст.135.
3. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 01 липня 2010 року. № 2398-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 38. Ст. 509.
4. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.
5. Рішення Баглійського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області від 22 квітня 2022 року у справі № 207/967/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104229211>
6. Рішення Савранського районного суду Одеської області від 18 квітня 2022 року у справі 512/168/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104009407>
7. Антонова О.С. Усиновлення дитини, біологічні батьки якої з'явилися після оголошення їх судом померлими: нормативно-правовий аспект. *Вісник післядипломної освіти*. 2021. Вип. 17(46). С. 143-156.
8. Васильєва Д. Усиновлення під час війни: як зараз відбувається цей процес. *Юридична газета*. 04 серпня 2022 р. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/simeyne-pravo/usinovenlynya-pid-chas-viyini-yak-zaraz-vidbuvaetsya-cey-proces.html>
9. Князька Л. А. Особливості правової природи інституту усиновлення в Україні. *LAW. HUMAN. ENVIRONMENT*. 2020. Vol. 11. № 4. С. 80-87.
10. Мельник О.В. Співвідношення понять «споріднення» та «усиновлення». *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Випуск 61. Том 1. С. 74-76.
11. Микитин В. Інститут усиновлення як пріоритетна форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Випуск 2 (10). С. 69-73.
12. Розгон О.В. Значення імплементації норм міжнародного права щодо усиновлення в національне законодавство. *Альманах міжнародного права*. 2016. № 13. С. 135-142.
13. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ: Видавець Фурса С. Я., 2008. 1248 с.
14. Тубольцева Я.С. Виключні особливості розвитку інституту усиновлення у вітчизняному цивільному процесуальному праві. *Інформація і право*. 2019. № 1 (28). С. 135-143.
15. Усиновлення в умовах воєнного стану. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/DG220067?an=2>
16. Чи можливо всиновити дитину під час дії воєнного стану? URL: <https://www.prostir.ua/?news=chy-mozhlyvo-vsinyovity-dytynu-pid-chas-diji-vojennoho-stanu>
17. Ющенко М.В. Порядок усиновлення та отримання свідоцтва про народження. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2018. № 09 (203). С. 32-38.